

Dr hab. Marcin Hlebionek
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu, Polska

Pieczenie książąt Zygmunta Kiejstutowicza i Michała Zyguntowicza przy dokumencie pokoju brzeskiego z 1435 r.¹

Dokument pokoju zawartego w Brześciu Kujawskim między Polską i Wielkim Księstwem Litewskim a Zakonem Krzyżackim z 31 grudnia 1435 r. należy do najcenniejszych zabytków sfragistyki polsko-litewskiej. Według formuły sigillacyjnej do aktu tego miało zostać przywieszonych prawie 210 pieczęci². Dyplom jest dziś przechowywany w Centralnym Archiwum Zakonu Krzyżackiego (*Deutschordens-Zentralarchiv*) w Wiedniu³, a z ponad dwustu odcisków, które pierwotnie miały się przy nim znajdować, do dziś przy dokumencie zachowało się 195, z tego 33 luźne. Pierwotnie wszystkie one były przywieszane do grzbietu dokumentu (mającego formę poszytu) na luźno splecionych, cienkich jedwabnych sznurach o barwie brązowej, obecnie wypłowiałych.

Do aktu, jako główni jego sygnatariusze wymienieni na początku koroboracji, pieczęć mieli przywiesić król Władysław⁴ oraz Zygmunt Kiejstutowicz, wielki książę litewski, później książęta mazowiecy Siemowit, Władysław, Kazimierz i Bolesław oraz książę słuński Bogusław. Zaraz po nich wymieniony został Michał – *praefati Domini Sigismundi natus*. Dopiero w dalszej kolejności, po przedstawicielach episkopatu pojawiają się trzej inni książęta ruscy (*Russiae duces*): Andrzej Włodzimierzowicz, Gleb Dowgołdowicz oraz Jerzy Semonowicz Holszański⁵.

Tytułowe pieczęcie należące do wielkiego księcia litewskiego i jego syna zostały odciśnięte w wosku naturalnym. Zaznaczyć przy tym trzeba, że wosku innej barwy (czerwonego) użyto jedynie dla pieczęci królewskiej oraz pieczęci biskupich.

Przyjrzyjmy się bliżej pieczęci wielkiego księcia litewskiego Zygmunta. Mimo splątania wiązań wydaje się, że została ona przywieszona w centralnej części grzbietu dokumentu. W polu tej pieczęci, obramionym linią ciągłą z prostokątnymi kresczkami, między którymi znajdują się krzyżyki kawalerskie, ukośnie szachowanym, o kwadratach wypełnionych różyczkami, wyobrażono siedzącą na tronie, na poduszce, postać księcia, odzianego w obszerny, misternie udrapowany płaszcz, zasłaniający siedzisko tronu, a pod spodem dopasowaną tunikę spiętą rycerskim pasem. Głowę postaci zdobi mitra. W opuszczonej, jakby wspartej na siedzisku tronu, prawicy trzyma on miecz sztychem ku górze. Lewą ręką, wzniesioną ku górze,

1 Artykuł powstał w ramach projektu „Dokumenty pokoju brzeskiego z 31 XII 1435 r. między Polską, Litwą a Zakonem Krzyżackim – edycja krytyczna” (grant Narodowego Centrum Nauki – UMO-2013/11/B/HS3/01462).

2 *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae*, t. IV, wyd. M. Dogiel, Wilno 1764, nr XCVII, s. 123.

3 *Deutschordens-Zentralarchiv*, Urkunden, sygn. 3359.

4 Przywieszona do aktu pieczęć mniejsza króla została określona w dokumencie jako *sigillum nostrum quo ad praesens utimur*. Opis pieczęci zob.: Gumowski M. *Pieczenie królów Polski*, Kraków 1920, s. 17, nr 23; Sulkowska-Kurasiowa I. *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa 1977, s. 79; Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003, s. 55–56; *Pieczenie królów i królowych Polski: Tabularium Actorum Antiquorum Varsoviense Maximum, Divisio Prima „InSimul”*, Warszawa 2010, s. 17.

5 Korczak L. *Monarcha i poddani: system władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnogiellońskim*, Kraków 2008, s. 82–83.

podtrzymuje tarczę herbową, na której widnieje zbrojny jeździec, tarczą zasłaniający korpus, z mieczem uniesionym nad głową (herb Pogoń). Narożnik tarczy zachodzi na fragment obramienia. Po obu stronach postaci znajdują się ponadto trzy tarcze herbowe. U góry, po prawej stronie księcia, widoczna jest tarcza z krzyżem o rozszerzających się ramionach (herb ziemi wołyńskiej). Narożnik tarczy zachodzi na fragment obramienia. Niżej umieszczono tarczę z postacią zbrojnego w prawej ręce trzymającego włócznię, z lewą ręką uniesioną ku górze (herb ziemi trockiej). Po lewej stronie postaci księcia, pod herbem Pogoń, znajduje się tarcza, na której wyobrażono kroczonego niedźwiedzia (herb ziemi smoleńskiej)⁶. Legenda pieczęci wykonana została minuskułą gotycką i tak od wewnątrz, jak od zewnątrz ujęta w dwie podwójne linie ciągłe. Brzmi ona: + S · magist[*a*]tis · incliti : principis : d(*omi*)ni : Sigismudi dei : gracia x mag[*ni du*]cis : litwa : nie · [*r*]ussie + et (*caetera*)⁷.

Pieczęć majestatowa Zygmunta Kiejstutowicza przywieszona do dokumentu pokoju brzeskiego 1435 r.

Majestotinis Žygimanto Kęstutaičio antspaudas, prikabintas prie 1435 m. Bresto taikos dokumento

Marian Gumowski w swej rozprawie poświęconej pieczęciom książąt litewskich podzielił pieczęcie majestatowe używane przez Zygmunta Kiejstutowicza na dwa typy⁸. Oba zbliżone są pod względem ikonografii, ale na pieczęci typu I brak wypełnienia pola pieczęci. Inaczej wyglądają na niej także godła dwóch herbów ziemskich: na tarczy z herbem wołyńskim na ramionach krzyża umieszczono dziewięć mniejszych krzyżyków równoramiennych, zaś na tarczy z herbem trockim zbrojny w lewej ręce trzyma pawęż⁹. Odmienności między

6 W sprawie programu heraldycznego pieczęci większych i majestatowych wielkich książąt litewskich w XV w. zob. ostatnie prace: Rimša E. „Vytauto didysis antspaudas – pirmoji valdžios ir valstybės herbinė manifestacija”, in: *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, red. kol. Zigmantas Kiaupa et al., Kaunas 2011, p. 82–96; Шалаанда А. *Символы і гербы зямель Беларусі ў Х—XVIII стст.: геральдычна-сфрагістычныя нарысы*, Мінск 2012, с. 60–84, szczególnie с. 120–144 w sprawie herbu z niedźwiedziem. W tej ostatniej kwestii zob. też: idem, „Выява мядзведзя ў зямельнай геральдыцы ВКЛ: ад гербу Смаленскай Русі да гербу Жамойці”, in: *Silva rerum nova. Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*, red. А. Дзярновіч, А. Семянчук, Вільня–Мінск 2009, с. 284–294.

7 Na temat treści ideowych obu pieczęci majestatowych Zygmunta Kiejstutowicza zob.: Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby*, s. 100–101.

8 Gumowski M. „Pieczenie książąt litewskich”, in: *Ateneum Wileńskie*, R. 7, 1930, z. 3–4, s. 724–725.

9 Ks. Wojciecha Wijuka Kojalowicza herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany *Compendium czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1897, [ilustracja na k. 6]; Однороженко О. *Руські коралівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст.*, Харків 2009, с.; Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby*, s. 55.

obu typami występują też w legendzie, w typie I przybierającej postaci: + S + maiestatis + incliti + principis + dni + sigismundi + dei gracia + magni ducis lithwanie + russ(i)e¹⁰. Brzmienie legendy oraz ikonografia odcisku znajdującego się przy brzeskim dokumencie pozwalają zaliczyć go do drugiego z typów pieczęci majestatowych księcia wyróżnionych przez M. Gumowskiego¹¹.

W polskiej literaturze wokół pieczęci majestatowych Zygmunta narosło wiele nieporozumień. Dlatego chciałbym zatrzymać się na chwilę nad zagadnieniem ich periodyzacji. Pierwszy z typów znany był M. Gumowskiemu jedynie z luźnego odcisku znajdującego się w zbiorach Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz wcześniejszych opracowań. Badacz ten używanie interesującego nas typu pieczęci datował najpierw ogólnie na okres przed 1434 r., uznając ją za wzór starszy, używany przed wykonaniem pieczęci typu II. Niżej jednak przywołuje znany sobie odcisk pieczęci typu II pochodzący z roku 1433, co nakazywałoby przesunąć proponowaną przezeń datację typu I na lata 1432–1433¹². Wcześniej pieczęć ta została opublikowana z odlewu przez Franciszka Piekosińskiego, a wydawnictwo to stało się punktem odniesienia dla późniejszych badaczy¹³. Podkreślić przy tym należy, że dla F. Piekosińskiego fotografia odlewu stanowiła jedynie materiał ilustracyjny i pozbawiona została szerszego komentarza. Jak się wydaje, podstawą dla późniejszych prób wydawania pieczęci majestatowej księcia Zygmunta typu I była edycja aktu unii trockiej (z 20 I 1433), opublikowana w tomie *Akt unji Polski z Litwą*. Rzeczywiście, wydawcy, opisując zachowany przy dokumencie egzemplarz pieczęci Zygmunta, odsyłają czytelnika do odlewu publikowanego przez F. Piekosińskiego, ale to samo robią w przypadku opisu pieczęci odcisniętej w 1434 r., kiedy to mamy już w użyciu poświadczony typ II¹⁴. Podobieństwo obu typów sprawiło wreszcie, że Władysław Semkowicz, publikując z obszernym komentarzem dobrej jakości reprodukcję pieczęci przywieszanej do dokumentu z 20 stycznia 1433 r., idąc za sugestią wydawców *Akt unji*, utożsamiał ją z pieczęcią znaną z odlewu opublikowanego wcześniej przez Piekosińskiego¹⁵. Ostatnio również Zenon Piech przyjął, że odlew ten należy łączyć z aktem unii trockiej¹⁶.

Już fotografia odcisku towarzysząca pracy W. Semkowicza powinna wzbudzić nieufność badaczy. Ale dopiero niedawno Rafał Jaworski, analizując proveniencję odcisków

10 Gumowski M. „Pieczęcie książąt”, s. 724–725. Typologia pieczęci zaproponowana przez tego badacza przyjęła się w późniejszej literaturze. Zob. np.: Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby*, s. 100–101; Однорожченко О. *Руські королівські, господарські та князівські печатки*, s. 60.

11 Gumowski M. „Pieczęcie książąt”, s. 725.

12 *Ibid.*, s. 724–725. Jednak określenie datacji typu I przez Gumowskiego jest bardzo nieprecyzyjne. Najpierw uznał on typ I za starszy od typu II, datowanego w jednym akapicie na lata 1434–1437, co wskazywałoby, że jest skłonny datować go na rok 1433, względnie na lata 1432–1433. Jednak niżej, w osobnej nocie poświęconej typowi II, wymienia znane sobie egzemplarze tej pieczęci pochodzące z 1433 r., co nakazywałoby datować typ I na okres przed 1433 r., względnie przyjąć hipotezę o współistnieniu obu typów.

13 *Ks. Wojciecha Wijuka Kojalowicza herbarz rycerstwa*, k. 6.

14 *Akta unji Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932 [dalej: AUPL], s. 90, nr 59, dd. Troki, 20 I 1433; s. 100, nr 61, dd. Grodno, 27 II 1434. Por. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie [dalej: Bibl. Czart.], Zbiór pergaminów, nr 392, dd. 27 II 1434; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7267, dd. 6 V 1434; Однорожченко О. *Руські королівські, господарські та князівські печатки*, s. 60.

15 Semkowicz W. „Materiały do sfragistyki litewskiej”, in: *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne*, 1935, nr 1–12, s. 22–25.

16 Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby*, s. 100.

pieczęci Zygmunta Kiejstutowicza, które mogły posłużyć M. Gumowskiemu do periodyzacji typów, zauważył, że przy interesującym nas dokumencie wystawionym w Trokach w styczniu 1433 r. przywieszony został odcisk należący do typu II¹⁷. Wątpliwości rozstrzyga autopsja pieczęci przywieszanej do interesującego nas dokumentu. Niewątpliwie znajduje się przy nim pieczęć reprezentująca typ II¹⁸. Odcisk znajdujący się przy dokumencie unii trockiej jest jednocześnie pierwszym poświadczonym użyciem pieczęci majestatowej przez Zygmunta. Należy w tym miejscu podkreślić, że wszystkie ważniejsze dokumenty (w tym umowy z Polską czy zakonem krzyżackim) pieczętowane były przez wielkich książąt litewskich pieczęciami majestatowymi. Oczywiście, o ile takowe posiadali. Symptomatyczne jest, że jeszcze układ z królem Polski, zawarty 15 października 1432 r. w Grodnie, opieczętowany został przez Zygmunta pieczęcią mniejszą z wyobrażeniem Pogoni¹⁹. Zdaje się to wskazywać, że wówczas nie posiadał on jeszcze pieczęci majestatowej. Wykonanie takiej pieczęci książę mógł zlecić dopiero po dokonanych zamachu stanu, do którego doszło 1 września 1432 r. Zważywszy jednak na niespokojny okres wojny domowej, oraz to, że wykonanie *sigillum* tak okazałego jak pieczęć majestatowa wymagało zarówno czasu, jak i zabiegów organizacyjnych (pieczęć mógł wykonać tylko wysokiej klasy rytownik), wydaje się mało prawdopodobne, aby Zygmunt mógł sprawić sobie pieczęć majestatową przed połową października tego roku. A tylko na ten czas można by datować używanie tej pieczęci typu I, która – zdaniem M. Gumowskiego – miała zaginąć w czasie walk ze Świdrygiełłą²⁰. Ponadto wydaje się niemożliwe, by w okresie późniejszym (tj. w początkach 1433 r.) książę równocześnie używał dwóch pieczęci majestatowych. To zaś powoduje kolejne problemy z chronologią pieczęci typu I. Mimo iż jest ona skromniejsza od pieczęci typu II, w świetle przywołanych przekazów wydaje się być od niej młodsza. Być może pewną wskazówką dotyczącą jej datowania jest sporządzony przez Adama Naruszewicza opis pieczęci majestatowej Zygmunta, mającej wisieć przy dokumencie z 1439 r. Chociaż jest on dość ogólny, to pozwala na dostrzeżenie odmienności w stosunku do typu II. Główne różnice polegają na tym, że w herbie ziemi trockiej zbrojny, właśnie tak jak w typie I, trzyma włócznię i tarczę (pawęż), oraz że nastąpiła zmiana w układzie herbów, który zbliżony jest do ich ułożenia na pieczęci majestatowej Witolda (herb trocki znajduje się poniżej litewskiej Pogoni, zaś pod herbem wołyńskim umieszczono smoleńskiego niedźwiedzia)²¹. Niestety odcisk ten nie zachował się do naszych czasów²². Niemniej wzmianka o przywieszanej przy nim pieczęci dała Sergiejowi Polekhovowi podstawę do datowania pieczęci typu I właśnie na 1439 r.²³ Zbieżności w opisie herbu trockiego mogą

17 Jaworski R. „Z najdawniejszych dokumentów do dziejów domeny radziwillowskiej”, in: *Studia Źródłoznawcze*, t. 39, 2001, s. 103, przyp. 14.

18 Bibl. Czart., Zbiór pergaminów, nr 384. Dziękuję Panu Pawłowi Prokopowi za pomoc w weryfikacji odcisku.

19 Wcześniej posługiwał się on swą mniejszą pieczęcią z wyobrażeniem Pogoni, którą dysponował już w połowie października 1432 r. AUPL, s. 77, nr 55, dd. Grodno, 15 X 1432.

20 Gumowski M. „Pieczęcie książąt”, s. 725.

21 AUPL, s. 113, nr 66, dd. Troki, 31 X 1439.

22 Bibl. Czart., Zbiór pergaminów, nr 439; *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, cz. I, oprac. W. Szelińska, J. Tomaszewicz, Kraków 1975, s. 208, nr 481.

23 Палехаў С. „Не толькі Гарадзенская унія. Да ацэнкі палітыкі вялікага князя літоўскага Жыгімонта Кейстутавіча (1432–1440)”, in: *Arche*, t. 11, 2014, s. 89 [opis ilustracji].

wskazywać, że Naruszewicz rzeczywiście miał przed oczyma właśnie odcisk typu I. Trudno jednak wytłumaczyć poważne przesunięcia układu herbów, które pojawiły się w sporządzonym przez niego opisie²⁴.

Wyobrażenie z pieczęci majestatowej Zygmunta Kiejstutowicza z 1439 r. wg opisu A. Naruszewicza. Rekonstrukcja, rys. M. Hlebionek, na podstawie: Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки, Харків 2009, с. 202, nr 36

Žygimanto Kęstutaičio 1439 m. majestotinio antspaudo vaizdas pagal A. Naruševičiaus aprašymą. Rekonstrukcija, M. Hlebioneko piešinys pagal: Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки, Харків, 2009, с. 202, nr 36

Pieczęć majestatowa Witolda
Majestotinis Vytauto antspaudas

In: Vossberg F. A. *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen ein Beitrag zur Förderung diplomatischer, genealogischer, numismatischer und kunstgeschichtlicher Studien über ursprünglich slavische Theile der preussischen Monarchie*, Berlin, 1854, Taf. 22

Gdyby nie był to błędnie opisany (pod wpływem pieczęci majestatowej Witolda?) egzemplarz typu I, hipotetycznie moglibyśmy mieć do czynienia z kolejnym – III typem pieczęci majestatowej Kiejstutowicza, którym miałby on dysponować pod koniec życia. Podkreślić jednak trzeba małe prawdopodobieństwo tego domysłu²⁵. Na dzień dzisiejszy należy raczej przyjąć, że przy wspomnianym dokumencie wisiał odcisk pieczęci typu I, być może identyczny z tym, który trafił później do zbiorów Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jednocześnie istnieją przesłanki pozwalające przesunąć chronologię wprowadzenia do użytku pieczęci majestatowej typu I księcia na okres po 1437 r. (zob. niżej).

24 Możemy jedynie snuć domysły, że opisując pieczęć Zygmunta Naruszewicz zasugerował się odciskiem pieczęci Witolda, na której znajduje się taki właśnie układ herbów.

25 Jak już wspomniano, intuicyjnie używanie przez Zygmunta Kiejstutowicza pieczęci majestatowej typu III wydaje się mało prawdopodobne i zapewne mamy tu do czynienia z pomyłką Naruszewicza. Niemniej kwestia pozostanie otwarta do momentu odnalezienia odcisków pieczęci tego typu, pochodzących z końcowego okresu panowania księcia.

Wróćmy w tym momencie do chronologii używania pieczęci typu II. Jak już wspomniano, jej odcisk znajduje się przy dokumencie unii trockiej, stanowiąc pierwsze świadectwo tego, że Zygmunt dysponował pieczęcią majestatową. Ponieważ jeszcze dokument księcia z 15 października 1432 r. został uwierzytelniony odciskiem jego pieczęci mniejszej, wydaje się, że wykonanie interesującego nas typariusza należy datować między 15 października 1432 a 20 stycznia 1433 r. Jego funkcjonowanie w 1433 r. może poświadczać ponadto opis towarzyszący odrysowi tego typu pieczęci autorstwa Wincentego Kielisińskiego²⁶. Ten typ majestatowej pieczęci wielkoksiażęcej znany jest z odcisków, według M. Gumowskiego i R. Jaworskiego, wykonywanych aż do 1436 r., a niewykluczone, że Zygmunt używał jej jeszcze w roku 1437²⁷. Zauważyć jednak trzeba, że przywoływany tak przez M. Gumowskiego, jak i później przez R. Jaworskiego, dokument Zygmunta z roku 1437, z którym obaj autorzy wiążą hipotetyczny ostatni odcisk jego pieczęci majestatowej typu II, według opisu sporządzonego przez Jana Zamoyskiego opatrzony miał być mniejszą pieczęcią księcia²⁸. Ponieważ i w tym przypadku mamy do czynienia z aktem ponawiającym umowę z królem Polski, powinniśmy oczekiwać, podobnie jak wspomniani autorzy, uwierzytelnienia go pieczęcią majestatową. Użycie pieczęci mniejszej wskazuje, że z jakichś względów Zygmunt nią jednak nie dysponował. To z kolei może sugerować wycofanie jej w tym czasie z użytku i, być może, zastąpienie pieczęcią typu I²⁹. Niemniej pierwszą pewną wzmianką poświadczającą używanie przez Kiejstutowicza innej pieczęci majestatowej (zapewne typu I) jest dopiero wspomniana już notatka Naruszewicza, opisująca pieczęć mającą wisieć przy dokumencie z 1439 r.

Pieczęcie majestatowe Zygmunta Kiejstutowicza: starsza (typ II wg M. Gumowskiego) i młodsza (typ I wg M. Gumowskiego), rys. M. Hlebionek

Majestotinis Žygimanto Kęstutaičio antspaudas: ankstyvesnis (II tipas pagal M. Gumovskį) ir vėlyvesnis (I tipas pagal M. Gumovskį), M. Hlebioneko piešinys

Kolejna z tytułowych pieczęci należała do syna Zygmunta – księcia Michała Bolesława. Jej odcisk, przywieszony do aktu pokoju brzeskiego, mierzy 31 mm. Wyobraża on w polu pieczęci, oddzielonym od legendy linią ciągłą, zbrojnego jeźdźca, pędzącego konno w lewo,

26 *Album rysunków Kajetana Wincentego Kielisińskiego ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk*, wyd. P. Pokora, Kórnik 2013, s. 117, nr Ao II 208. Na marginesie trzeba zauważyć, że Kielisiński musiał znać także pieczęć typu I, skoro w jego zbiorach znajdował się jej negatywny odlew, który trafił później do kolekcji E. Rastawieckiego. Zob. Muzeum Narodowe w Krakowie, *Odlewy pieczęci*, nr 4906, notatka na odwrocie: „Korybut (Zygmunt) W X. Litewski +1440 (Syn Kiejstuta +1382) średn. piecz. 0,100 m na massie; po Kielisińskim 3/3 1849; oryg. u E. bar. Rastawieckiego d. 4 Listop. 1869”. Niestety, nie zawiera on informacji o egzemplarzu, który posłużył do zrobienia odlewu.

27 Gumowski M. „Pieczęcie książąt”, s. 725; Jaworski R. „Z najdawniejszych dokumentów”, s. 103, przyp. 14.

28 AUPL, s. 106, nr 63, dd. Grodno, 6 XII 1437.

29 Dziękuję Panu Profesorowi Edmundasowi Rimšy za zwrócenie mi uwagi na ten przekaz.

w hełmie na głowie, w prawej, wyciągniętej za plecy ręce, trzymającego miecz, w lewej zaś tarczę, zasłaniającą połowę korpusu rycerza (herb Pogoń). Inskrypcja napieczętna, wykonana minuskułą gotycką, brzmi: sigillum + ducis michaelis [gałazka]. Zarówno brzmienie legendy, jak i wymiary pieczęci wskazują, że mamy do czynienia z nowym, nieznanym wcześniej typem pieczęci tego księcia.

Pieczęć księcia Michała Bolesława Zygmuntowicza. Odcisk przywieszony do aktu pokoju brzeskiego z 1435 r., rys. M. Hlebionek

Kunigaikščio Mykolo Boleslovo Žygmantaičio antspaudas, prikabintas prie 1435 m. Bresto taikos akto, M. Hlebioneko piešinys

W dotychczasowej literaturze przywoływana była bowiem pieczęć Michała Zygmunto-wicza, znana z odcisku przywieszzonego do aktu unii trockiej z 20 stycznia 1433 r. Mie-rzyła ona, według M. Gumowskiego, 33 mm średnicy³⁰ i została odcisnięta wówczas w czer-wonym wosku. Podobnie jak wyżej opisana, wyobraża ona zbrojnego jeźdźca pędzącego w lewo, z uniesionym nad głową mieczem w prawicy i tarczą³¹ trzymaną w lewej ręce. Inaczej jednak brzmi jej legenda, także minuskułowa: s · michaelis · filij · magni · ducis · lytwanie³². Zdaniem badaczy inskrypcja napieczętna miała akcentować szczególną pozycję Michała pośród innych książąt, podkreślając jego prawa do tronu wileńskiego³³. Gumowski, opisując rzeczoną pieczęć, odwołuje się do dwóch jej egzemplarzy: pierwszy pochodzi ze wspom-nianego już dokumentu unii trockiej, drugi – nie zidentyfikowany przez tego badacza –

30 Wydawcy dokumentu w AUPL określają średnicę pieczęci jako 30 mm. Zob. AUPL, s. 90, nr 59, dd. Troki, 20 I 1433.

31 Według odrysu wykonanego przez W. Kielisińskiego na tarczy jeźdźca z pieczęci kniazia Michała miały znajdować się Kolumny. Zob. *Album rysunków Kajetana Wincentego Kielisińskiego*, s. 116, nr Ao II 207.

32 AUPL, s. 90, nr 59; Gumowski M. „Pieczęcie książąt”, s. 708, tab. VIII, nr 58; Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки, c. 150. Tam wcześniejsza literatura. Odrys zapewne z tego egzemplarza pieczęci wykonał Wincenty Kielisiński. *Album rysunków Kajetana Wincentego Kielisińskiego*, s. 116, nr Ao II 207.

33 Korczak L. *Monarcha i poddani*, s. 27; Палехаў С. „Не толькі Гарадзенская унія”, s. 97.

został przywieszony do dyplomu jeszcze w 1432 r; w dokumencie tym Michał przyrzekał przestrzegać układu zawartego przez swego ojca z posłami króla Polski, dotyczącego objęcia władzy w Wielkim Księstwie Litewskim³⁴. Należy przy tym podkreślić, że pierwsze użycie tej pieczęci przez Michała w październiku 1432 r. nie jest pewne. Sam odcisk nie zachował się, zaś opisy dokonane przez Adama Naruszewicza i Tadeusza Czackiego są bardzo ogólne. Pierwszy z nich informuje jedynie, że: „U dołu [dokumentu – M.H.] wisi pieczęć na zawiasce pergaminowej, na niej Pogonia litewska z napisem wkoło, na massie czerwonej wyciśniona”, drugi zaś że „[...] Michał, w zapewnieniu 1432 r. że będzie wiernym Polsce, bierze za herb pogoń”³⁵. Skądinąd wiemy też, że już przed 1432 r. książę dysponował własną pieczęcią, która w ikonosferze mogła przecież odwoływać się do wyobrażenia Pogoni³⁶. Jednak za uznaniem pieczęci użytej przez Michała w 1432 r. za tożsamą z *sigillum* znanym z odcisku z 1433 r. zdaje się przemawiać kontekst jej potencjalnego użycia. Gwarancje dawane królowi powinny być uwierzytelnione aktualną pieczęcią Michała, a taką byłaby pieczęć nazywająca go synem wielkiego księcia. Przypomnijmy przy tym, że już w połowie tego miesiąca Zygmunt Kiejstutowicz dysponował mniejszą pieczęcią z wyobrażeniem Pogoni i tytułaturą wielkoksiążęcą³⁷. Zatem i Michał mógł w tym czasie wyrobić sobie pieczęć odpowiadającą nowej sytuacji, która weszłaby do użytku w połowie października 1432 r.

Pieczęć ta musiała wyjść z użycia przed 31 grudnia 1435 r., skoro akt pokoju brzeskiego został opieczętowany przez Michała Zygmunto-wicza odciskiem z nowego typariusza. Być może nieco światła na chronologię kolejnej pieczęci księcia rzuca tytułatura pojawiająca się w wystawianych przez niego dokumentach. Mimo iż wkrótce po objęciu przez Zygmunta godności wielkoksiążęcej Michał otrzymał prawdopodobnie księstwo starodubowskie, a być może i kijowskie³⁸, to, jak zauważył Adrian Kopystiański, dopiero od początków 1435 r. widać umocnienie pozycji księcia wobec ojca³⁹. Już 5 lutego 1435 r. tytułuje się on nie synem wielkiego księcia litewskiego, jak stało w akcie, w którym przyrzekał na wierność królowi polskiemu, ale księciem litewskim⁴⁰. Kopystiański wiąże to z objęciem przez Michała rzeczywistej władzy książęcej na ziemiach patrymonium przyznanego mu jako uposażenie w razie śmierci Zygmunta⁴¹. Mimo że dokument znany jest z kopii niezawierającej opisu pieczęci, to jego intytulacja koresponduje z legendą umieszczoną na odcisku pieczęci przywieszzonej do aktu pokoju brzeskiego: w obu przypadkach występuje wskazanie na Michała jako samodzielnego księcia. Spostrzeżenie to pozwalałoby datować jej wykonanie na 1434 r., względnie

34 Zob. Gumowski M. „Pieczęcie książąt”, s. 708, który odsyła tu do Czackiego T. *O litewskich i polskich prawach o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r.* wydaniem, t. I, Warszawa 1800, s. 73. Czacki z kolei bez wątpliwości przywołuje tu dokument dd. Wilno, 18 X 1432, publikowany w AUPL, nr 57. Oryginał dokumentu znajduje się w zbiorze pergaminów Bibl. Czart. pod nr. 381.

35 AUPL, s. 83, nr 57, dd. Wilno, 18 X 1432; zob. też *Codex epistolaris saeculi decimi quinti 1384–1492. Ex antiquis libris formularum, corpore Naruszewicziano, autographis archivisticis plurimis collectis*, Pars I, Ab anno 1384 ad annum 1444, wyd. A. Sokolowski, J. Szujski, Kraków 1876, nr LXXXI, s. 77; Czacki T. *O litewskich i polskich prawach*, s. 73.

36 Wskazuje na to formuła sigillacyjna dokumentu księcia Michała z 20 XI 1427 (*In cuius rei testimonium nostrum est subappensum sigillum*), zachowanego jedynie w transumpcie króla Zygmunta I z 1536 r. Zob.: AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 750.

37 AUPL, s. 77, nr 55, dd. Wilno, 15 X 1432.

38 Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań 1999, s. 224.

39 Kopystiański A. *Michał Zygmuntowicz książę litewski: monografia historyczna*, Lwów 1906, s. 26–27.

40 *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II, wyd. A. Lewicki, Kraków 1891, s. 342, nr 232.

41 Kopystiański A. *Michał Zygmuntowicz*, s. 26–27.

początek roku 1435. Chociaż znany późniejszy dokumenty księcia Michała, to zachowały się one w kopiach bądź egzemplarzach pozbawionych odcisków pieczęci. Nie pozwala to na ustalenie końcowej daty użytkowania interesującego nas typariusza. Informacje o książęcych dokumentach pozwalają sądzić, że książę używał jakiejś (być może naszej) pieczęci przynajmniej do 1440 r.⁴² Z tego bowiem roku pochodzi dokument Michała, w którym tytułuje się on wielkim księciem litewskim⁴³. Hipotetycznie mogło to doprowadzić również do zmian w kształcie jego pieczęci. Jak już wspomniano, nie znamy jednak żadnych odcisków pieczęci książęcych z tego okresu. Do momentu ich odnalezienia nie można wykluczyć, że pieczęć wprowadzona do użytku w 1435 r. służyła księciu do końca życia.

Na zakończenie tych rozważań warto bliżej przyjrzeć się legendom pieczęci Michała. Pierwsza z nich odwołuje się ojcowskiego tytułu, nazywając go synem wielkiego księcia litewskiego. Jak słusznie zauważyli L. Korczak i S. Polekhov, taki jej kształt miał służyć zaakcentowaniu wyjątkowej pozycji Michała pośród innych książąt litewskich. Inskrypcja umieszczona na drugiej z pieczęci nie odwołuje się już do ojcowskiego autorytetu, ale prezentuje Zygmuntowicza jako samodzielnego władcę. Co ciekawe, ich kształt różni się od legend współczesnych pieczęci analogicznych dysponentów, znanych z zachodu Europy. Tam nieodłącznym ich elementem było wskazanie terytorium, z którym tytuł książęcy był związany⁴⁴. Inskrypcje na pieczęciach Michała są konstrukcją przypominającą natomiast legendy znane z ruskich pieczęci książęcych, zawierających – obok słowa pieczęć lub jego skrócenia – tytuł kniaziowski, imię dysponenta, a niekiedy także patronimik. Pominąwszy kwestie językowe, konstrukcja inskrypcji z drugiej pieczęci Michała jest identyczna z wyżej opisaną, a przyjąwszy że wskazanie na wielkoksiążęcy tytuł ojca jest formą patronimiku, analogie widoczne są także w przypadku jego pierwszej pieczęci. Zatem legendy obu pieczęci naszego księcia stanowią ciekawy przykład formalnej okcydentalizacji dawnych wzorów, znanych ze sfragistyki książęcej Wielkiego Księstwa Litewskiego.

42 Zob. np. *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in Archivo Regni in arce Cracoviensi [...]*, wyd. E. Rykaczewski, Paryż 1862, s. 358–359, dd. Brańsk, 11 XI 1437; *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. I, z. 1, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 168–169, nr 151, dd. Slonim, 9 VII 1437.

43 *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 3: 1432–1534, wyd. B. Gorczak, Lwów 1890, nr 3 (dokument datowany przez wydawcę na 4 IV między latami 1432–1440, zachowany w XVI-wiecznej kopii. W sprawie datacji rocznej zob.: Kopystiański A. *Michał Zygmuntowicz*, s. 27, przyp. 3, gdzie uzasadnienie przyjęcia roku 1440 jako daty spisania dokumentu). Książę musiał też posługiwać się pieczęcią w czasie starań o tron węgierski po śmierci Władysława Warneńczyka. Zob. Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia*, s. 225.

44 Por. np. Kuczyński S. K. *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Warszawa 1978, s. 188–200.

Habil. dr. Marcinas Hlebionekas

Kunigaikščių Žygimanto Kęstutaičio ir Mykolo Žygimantaičio antspaudai prie 1435 m. Bresto taikos dokumento

Santrauka

Prie Bresto taikos, sudarytos Kujavijos Breste tarp Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės su Vokiečių ordinu 1435 m. gruodžio 31 d., dokumento buvo prikabinta per du šimtus antspaudų. Tarp jų yra didžiojo Lietuvos kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio bei jo sūnaus Mykolo (Boleslovo) antspaudai. Majestotinis kunigaikščio Žygimanto antspaudas reprezentuoja antrąją iš Marijano Gumovskio (Marian Gumowski) išskirtų tipų. Jis buvo daug kartų publikuotas, tačiau reikia patikslinti jo naudojimo laikotarpį. Remiantis šaltiniais, antrasis Žygimanto Kęstutaičio majestotinio antspaudų tipas yra senesnis ir buvo jo naudojamas 1433–1437 [?] metais. M. Gumovskio apibūdinti kaip pirmojo tipo antspaudai naudoti vėlyvesniu laikotarpiu, t. y. 1437 [?]-1440 metais. Tačiau prie Bresto taikos dokumento prikabintas kunigaikščio Mykolo (Boleslovo), didžiojo kunigaikščio Žygimanto sūnaus, antspaudas reprezentuoja iki tol nežinotą tipą. Nuo ankstesniojo skiriasi kitaip skambančia legenda, patvirtinančia didesnį jaunesniojo kunigaikščio savarankiškumą. Šis antspaudas yra žinomas tik iš vieno jo atspaudų, tačiau, remdamiesi kitais pavyzdžiais, galime pritarti, kad naudotas 1435 m. pradžioje, o Mykolas juo naudojosi bent jau iki 1440 m., o gal ir iki gyvenimo pabaigos.